

TANULMÁNYOK.

Szép Ilonka halhatatlansága.

Írta: BAROS GYULA.

Alig van kisebb elbeszélő költemény a magyar irodalomban, mely tartalmi és műalkati sajátosságainál fogva oly osztatlan és megérdemelt bámulat tárgya volna, mint Vörösmarty méltán híres műve, a „Szép Ilonka“. Már Petőfi szívesen szavalgatta, de műkedvelő előadóink műsorán ma is a kedveltebb darabok között szerepel. Hősnőjének költője felfogása szerinti sorsa (mint Ernyey Mihály ismert melodramájából látni) megihlette zeneértőinket; megható történetének illusztrátorai akadtak Orlay Petrics Somában és R. Hirsch Nelliben, sőt hogy a szobrászatot is foglalkoztatta, mutatja a budavári „Mátyás kútja“, melynek egyik bájos mellékalakja szintén az ő kedves emlékére eszméltet. Széchy Károly verses regénye, Neogrády Antal egyik vízfestménye (Modern Szép Ilonka), meg egy filmjáték fölött címreminiscencia formájában kerül élénk neve.

Halhatatlanságának tényezői — a romantikus beállítás, a szerkezet és előadás bevégzett tökéletessége, az alapgondolat megindító volta és általános emberi vonatkozása annyiszor kiemelt vonásai e remek alkotásnak, hogy itt a bizonyítás valóban nem szorul újabb érvekre. Hogy mégis újból szóba kerül, azt az irodalmi kutatásnak az a szempontja indokolja, mely kötelességünké teszi, hogy a mű keletkezésének körülményein túl további sorsát is figyelemmel kísérjük s alkalomadtán az idetartozó adatokat is csoportosítsuk. E tekintetben ugyanis a „Szép Ilonka“-ra vonatkozó akták még nem tekinthetők lezártnak.

A költemény keletkezésének, föltehető forrásainak kérdése Gyulai Pál, Király György, Gálos Rezső, Zolnai Béla és Darvas János hozzászólásai után elintézettnek vehető. Erre nézve Pintér Jenő A magyar irodalom történetének kézikönyvében

(Bp. 1921. II. 70. l.) megállapítja, hogy a kutatás tanulsága szerint Vörösmarty „minden kölesönzés nélkül is már jóval előbb foglalkozott költeményeiben hasonló alapgondolattal és helyzettel“. A költemény további sorsának ismertetése előtt érdemes rámutatni arra a tárgy történeti szempontból figyelemreméltó, de az eddigi összefoglalásokban kevésbé hangsúlyozott körülményre, hogy a szerelmi sóvárgásban elhervadó leány történetét Kerényi Frigyes is feldolgozta *Lenke* c. versében, melyet Vörösmarty költeményének Bajza Aurorá-jában való megjelenése után az Athenaeum 1842. évfolyama közölt s melynek a Szép Ilonká-val rokon voltára még 1900-ban rámutatott Nemes Béla (Kerényi F. Bp. 1900. 55. l.).

A történet színhelye itt a Mátyás-korabeli Visegrád; hősnője Lenke, a kertész szép leánya, kinek szívét vadász-álarcában a nagy király ejti rabul. A szerelmesek egy ideig gondtalanul engedik át magukat érzéseiknek. Mikor azonban az udvar ősszel Budára költözik s a leány többé nem találkozhatik szerelmesével, ebbeli bánata sírba viszi. A később visszatérő álvadász már csak a gyermekét sirató apát találja egykori boldogsága helyén. Kerényi ezt a költeményét, mely három részre oszló szerkezeti tagoltságával is emlékeztet Vörösmarty művére, húszéves korában adta ki. Művészi előadása messze elmarad mintája mögött s lélektani megalapozása sem elég erős. Mindez érthetővé teszi, hogy nem tartozik az ismertebb versek közé.

A mintájául tekinthető költemény későbbi hatásának nyomait vizsgálva, félreértések kikerülése végett előrebocsátjuk, hogy a cél nem a kritikai irodalom idevágó termékeinek egybeállítására lesz, hanem azoknak a vonatkozásoknak ismertetése, melyekből kitűnik, hogy Vörösmarty pályatársait, a költőket mennyiben foglalkoztatta irodalmunk e kis remeke. Az így nyert anyaggyűjtemény, míg egyfelől a műveltebb köztudat állásfoglalásáról tájékoztat, másfelől a tárgy későbbi feldolgozásaihoz is szolgáltat adalékokat.

Időrendben haladva, elsőnek Vachott Sándor distichonokban írt hatsoros verse — *Vörösmarty Szép Ilonka című balladájára* — említhető. Eszerint a megkapó történet eszményi hősnője oly szemléletesen van megörökítve, hogy alakja, mint kedves ismerősünké él lelkünkben:

Előül költőd sem láthata, még legkevésbé
 Láttalak én vagy más téged, ó égi leány!
 S oly ismert mégis nekem arcod! Szinte hiszem, hogy
 Ifjú szíved titkát őrzeni én fogadám.
 Sőt hogy sírodat föllelném ott a vadonban:
 Hulladozó levelű liliom a te jeled!

Mindjárt itt látszik helyénvalónak az utalás arra az ismert tényre, mely ugyancsak a „Szép Ilonka“ hatásának igazolása, hogy t. i. a költemény egyes részei szinte szállóigévé lettek. Az alkalom szerint hol szóról-szóra, hol módosítva — tréfásan vagy komolyan — idézték őket. („Vaj” ki ő, a nyájas ösmeretlen?“... „Addig éljen, míg a honnak él!” stb.) Ily szempontból érdekes Vachott Sándorné *Rajzok a múltból* c. emlékiratának az a helye, melyből megtudjuk, hogy mikor a szabadságharc utáni időkből Vachottné férjével először jött Pestre s itt a politikai és társadalmi légkört elviselhetetlennek találták, hamarosan visszatérni készültek vidéki otthonukba. A férj látva felesége megütődését a fővárosi viszonyokon, az indulás előtti napon így évődött nejevel: „Hidd el Mariskám, hogy mindenütt jó, de legjobb otthon, s hogy Vörösmarty sógor szép szavait idézzem... én is az ősz Peterdi szavaival fordulok hozzád kérdésképen: Budapestre, jó barátainkhoz Kis Mariskám eljőjjünk-e hát? Jobb nekünk hegyeink magányában, Kis tanyánk ott nyugodalmat ad“.

Hogy Vachott Sándor lelkesedése a költeményért csakugyan az egykorú közhangulat kifejezője, megállapítható egy további adatból, mely Thaly Kálmán nevével kapcsolatos. A kuruc idők jeles történetírója ugyanis, aki ifjú korában költeményeket is írt, „Zengő liget“ (Pest. 1859.) c. verseskötönyve második kötetét „Vörösmarty Ilonkának, a Szép Ilonka költője költői lelkű leányának rokoni kegyelete s hódolata jeléül ajánlva“ adta ki.

A kisebb terjedelmű vonatkozások sorából kiemelhető Bulesú Károlynak *Hadúr dalnoka* c. 1855-ből való verse. Ez „Emlékszózat Vörösmarty megdicsőülésére“ alcímmel jelent meg szerzője *Költeményei*-nek Keeskeméten 1860-ban kiadott gyűjteményében. A harminckét tízoros szakaszból álló költemény szerint Hadúr az égből számonkéri a magyarság múltjának nagy alakjaitól tetteiket. Megjelennek előtte Attila, Árpád, Szent István, Szent László, Kálmán király, IV. Béla, az Árpád-ház

utolsó sarja, Hunyadi János, Mátyás király, II. Lajos, Zrínyi, a szigetvári hős és rendre elmondják érdemeiket. Hadúr azonban a nemzet jelenéről is hallani akar. Az égben összegyűlt költők panaszkodnak, hogy a jelen vigasztalan s fölemlítik, hogy mikor ők erre annak idején rámutattak, szinte meghallgatásra sem találtak. E panaszra a magyarok istene komor tekintettel parancsolja meg, hogy „vesztével Hadúr nemzetének Zengjen a mennyben gyászos síri ének“. Minthogy erre az égiek nem képesek, az Úr elküldi „a hír csillagát, Hogy hozná fel Vörösmartyt magát“. Jöttére az isten megbékél s a tőle megénekelt hősök nagy örömmel fogadják. Egyebek között „... Peterdinek bájos unokája Mátyás kebeléről mosolyog reája“.

*

Egy másik írónk, Fekete Mihály (1820—1871.) azzal nyújt újabb bizonyítékot a tárgy s a költemény nagy hatásához, hogy „Vörösmarty regéje után“ megírja *Szép Ilonka* c. „eredeti regényes operá“-ját, melynek zenei része Mosonyi Mihálytól való. Ez a mű nincs megemlítve Petrik Géza bibliografiájában, bár a Nemzeti Múzeumban két kiadása is ott található. Mind a kettő Pesten Hercz Jánosnál nyomtatott s a megjelenés idejéül kék ceruzával az 1861. évszám van rájuk felírva. A boríték belső oldalán, mindkét példányon, ez a megjegyzés olvasható: „Első előadása 1861. dec. 19.“

A dalmű-szöveg híven követi Vörösmarty költeményét, melynek egyes részleteit, — mint például a király felköszöntőjét és Peterdinek Budán leányához intézett szavait — eredeti alakban szövi be a darabba. Költőisége csak szerény visszhangja a forrásmű szépségeinek. Úgy látszik a kortársak sem voltak túlságosan elragadtatva tőle. A Pesti Napló ugyan jóakarátulag emlékezik meg Mosonyi zeneszerzői avatottságáról, fenntartja azonban azt a jogát, hogy legközelebb szakemberrel mondasson véleményt az opera zenei részéről. (Ez nem történt meg.) Egyébként a bíráló nem tartja szerencsés epizódnak Túri és fia szerepeltetését s jelzi, hogy Vörösmartynak más gondolatát hangsúlyozta volna zenei nyelven, mint a szerző. A művészek közül csupán Hollósyné játékaival volt megelégedve. A darabot később is előadták még néhányszor, de aztán aránylag elég hamar lekerült a műsorról.

*

Egyes jelekből ítélve, elősegítette ezt az is, hogy ezidőtájtban már megkezdődött a szabadosabb felfogású idegen színműirodalom térfoglalása színházainkban, ami a szigorúbb erkölcsű s jobb ízlésű kortársakban visszatetszést keltett. Különösen Offenbach *Szép Helénája*, mely a Bouffes Parisiennes-ből hozánk is gyorsan eljutott, botránkoztatja meg az érzéki beállítástól tartózkodó magyar költői hagyomány hiveit. És jellemző, hogy mikor a közönség egy része a lenge erkölcsű és öltözetű spártai királyné pajkos kalandjain mulatott, az ellentét ereje egyik költőnk képzeletében Peterdi unokájának kedves alakját idézi föl. Így keletkezett Erődi Dánielnek (1844—1893.) kortörténelmi érdekességű verse a *Heléna és Ilonka*. Bevezetése szerint: „Mondják, hogy az a Szép Heléna, Melyet dícsérnek is nagyon, mezetlen jár a színpadon.“ A költő aztán megrója honfitársait, amiért oly nagy bámulói a kores idegen szülöttnek; majd rámutat arra, hogy „Hisz van nekünk is ‚Szép Ilonkánk‘, Szűz, mint a hajnal az egen, Hol őt a látnok megpillantá Szent ihletése perciben“.

Hisz van nekünk is ‚Szép Ilonkánk‘,
Szép, mint a tiszta hajnalég,
Akiben boldogságra gerjeszt
Az öntudatlan szendeség.

Kit honfitűz gyulaszt szeretni
A bámult ‚lelkes idegent‘,
S akinek ajkin vallomást a
Legszendébb meghívás jelent.

Ki künn a Vértes erdejében
A lepkét vígan kergeti,
S ifjú vadászát gyermek-szívvvel
Az ősz apához vezet.

Ily liljomot csupán hazámnak
Keleti völgye szülhetett!
Nem napnyugat, mely elmerült már
Az undokságok közepett.

A költő e jelenség láttára elszomorodik s verse végén a következményektől, sajnos, nagyon is igazolt vízióval ad nyomatékot felháborodásának és tehetetlen kétségbeesésének.

Bukott angyalként látom hullni
Le a magasból népemet,
És átkom az, hogy őt fölfognom
Szegény fiának nem lehet!

A székesfehérvári szobor felállításakor 1866-ban számos ünnepi megemlékezés halhatatlanítja a Szózat költőjét. A jelesebb ódák közül való Szász Károlyé (*Vörösmarty emlékszobra leleplezésekor*), kinek költeménye szerint a „Hazádnak rendületlenül“ hangjaira megnépesül a levegő és sorra felvonulnak a

nagy költő képzeletétől teremtett alakok: „S pirulva szendén, mint a hajnal, Hölgyek csoportja is közelg... S te, Szép Ilonka, elbájoltan Titkos szerelmi bú miatt“.

Erődi Dánielen és Szász Károlyon kívül egy másik költőnk képzeletét is foglalkoztatta ekkortájt a Vértes vadona tündérének érzelmes története. Ez a másik költő, ma is élő jelesünk, Rákosi Jenő, aki *Szép Ilonka* c. „drámai idilltörredék“-t 1870 február 5-én székfoglalóul mutatta be a Kisfaludy-Társaság ülésén. Művét később „ünnepi játék“ gyanánt adták elő a budapesti Népszínházban 1881 május 22-én.

A darab személyei: Mátyás király, mint vadász — Peterdi, — Ilonka, leánya, — Ferke, szolgagyerek. Színhely: a Vértes-erdőség egy tisztásán Peterdi házatája. A Kisfaludy-Társaság Évlapjaiban közölt részlet szerint Mátyás egy hete vadászik a Vértes-hegységben s élvezi Peterdi vendégszeretetét. Az ősz házigazda és unokája nagyon megkedvelik a nyájas idegent s rokcszenvüket magyaros nyíltsággal éreztetik vele. Peterdi elmondja neki, hogy három fiával együtt vett részt a török elleni harcban, melyből azonban csak egyedül tért vissza. Legidősebb fiának özvegye nemsokára meghalt, árván hagyva a kis Ilonkát, akinek immár tizennégy éve csak ő a gyámola. A király, mikor egy pillanatra magára marad s számot vet benyomásaival, érzi, hogy távoznia kell: „Különben a vadász nem állana jól, Hogy a király is ne sebet kapott legyen.“ Elhatározza, hogy elhagyja a kedves tájat s visszatér Budára. Az elválás hírére Ilonka — leánytól szokatlan merészséggel — így szól a vele beszélgető Mátyáshoz: „Úram, ha igazán szeretsz bennünket, Akkor csókolj meg egyszer engemet!“ A király nem vonakodik s teljesíti a kérést.

Mielőtt azonban a helyzet tovább fejlődne, visszatér Peterdi s kezdetét veszi az ismert felköszöntő-jelenet, melynek végén Mátyás vendéglátói áldásaitól kísérvé távozik. A prózával vegyes jambusokban írt darab Vörösmarty költeményének első harmadát dramatizálta s feltalálás tekintetében aránylag kevésbé változtatott a mesén.

Érdekes, hogy a népszerű költői tárgyak idővel kikerülhetetlen sorsa, a travesztálás, éppen az ismertetett darab kapcsán érte a szép vers eszményi hősnőjét. Nem sokkal Rákosi művé-

nek bemutatása után jelent meg az Ústökösben (1870. 7. sz.) egy öt jelenetre oszló kis tréfa, ily címen: „*Szép Ilonka*. Idyll az „Új Világban“. Írta és bizonyos gyűlésen felolvasta Jenőfi Rákos.“ Személyek: Turbucz Mátyás, balek-király; Peterdy vendéglős; Szép Ilonka, az estvére fogadott leány; Ferkó, balekfogó és cancan-táncos; Himfyek és egyebek. Kezdeté éjjel 10 órakor.“ Tárnya: egy vendéglői balekfogás dramatizálása a Szép Ilonkából vett szólamok felhasználásával („Addig éljen, míg a honnak él!“ stb.). Ilonka itt nyakába ugrik Turbucznak és esókot kér tőle. A társaság pezsgőt iszik s Mátyás szomorúan fizet.

*

A tárgyunkat illető további vonatkozások (a Toldi Szer. I. énekének helyzetrokonságára csak utalva) nagyrészt összeolvadnak a Vörösmarty-kultusz nyomaival. Ezek között, a dramatizált művek sorában, egyike lehetett a legkorábbiaknak Marbach Ernő (1835) soproni lapszerkesztő *Vörösmarty* c. munkája. Erről azonban Szinnyei írói lexikona alapján is csak annyit tudunk, hogy szerzője német nyelven és hazafias szellemben írta.

A könnyebben hozzáférhető ünnepi megemlékezésekben, melyek valamely alkalmiságból kifolyólag a nagy költő tiszteletére készültek, Peterdi unokája is megelevenedik ugyan, de többnyire Vörösmarty egyéb halhatatlan alakjával vagy művével együtt kerül szóba. Az idetartozó munkák természetszerűleg elsősorban a Szózat szerzőjét dicsőítik, emellett azonban Zalánjáról, a Csongor és Tündéjéről, Vén cigányáról, Fóti daláról se feledkeznek meg. Igen gyakori ezeken kívül a Szép Ilonkára való utalás.

A sok alkalmi mű közül Zalár Józsefnek *A Szózat költője* c. tizennégy nyolcsoros szakból álló versében (a honfoglalás eposzára, Eger-re és Cserhalom-ra való célzással kapcsolatban) ez a kitétel igazolja az általánosítást: „Most a költő nagyra hivatása Ihletétől elragadtatottan... dalolja... Mátyás kedvét s Szép Ilonka búját.“

Hasonló esetre példa Antalfi Mihály *Vörösmarty* c. kilenc nyolcsoros strófára oszló megemlékezése (Magyar Szemle 1899). A Csongor és Tündé-re, Szózat-ra, Elhagyott anyá-ra, a Kis gyermek halálá-ra is célozgató mű tárgyunkat megörökítő részlete szerint:

A Szép Ilonka liliomhullása
 Mily édes, bűvös, csendes, szép halál...
 S te lüség szüzi áldozatja mégis
 Örökre élsz, mint tiszta ideál.

Szávay Gyulának a százéves forduló alkalmából írt s címül a költő nevét viselő verse a tragikus eszményképre ily módon hivatkozik: Járd be, költő, birodalmadat, Amerre csak jársz, mindenütt magaddal Találkozol a magyar ég alatt. Hány Szép Ilonka mondja el ma bűját...

Az említett vonatkozás fel-felbukkanása különösen szembe-tűnő azokban a dramatizált dicsőítő művekben, melyek Vörösmarty születésének százéves fordulójára készültek. Ilyen mind-járt egy, a régibb költői iskolához tartozó érdemes erdélyi írónak, Felszeghy Dezsőnek 1900-ban Kolozsvárt megjelent, „Vörösmarty“ felírású „drámai költemény“-e. Ennek függelékében, a *Vörösmarty megdicsőülése* c. részben, mely az élőkép-szerű látványosság magyarázó szövegének tekinthető, a „Költőnő Vörösmartyhoz“ intézett szavaiban így közli vízió-ját: „Ah, téged mostan fenn is ünnepelnek Az örököltűek, szentek, dicsők! — Lelki szemekkel magyar égbe nézve: Látom, amint körülölelnek ők...“ Majd felsorolva költészetünk nagy alakjait, a társaságukban levők között fölemlíti Tündét, Csongort, Zenőt és Szép Ilonkát.

Ugyanily indíték terméke Várady Antal *Apotheosis* c. költeménye, mely szerint „Fönn az egekben, a magyar Olympuson Nagy ünnepet ülnek ős daliák“. A továbbiakból kitűnik, hogy a mennyben a Vörösmartytól megénekelte hősök üdvözlik a megdicsőült költőt. Az ünneplők sorában ott van:

Mátyás, akit Bécsből győzelemből várnak
 Diadalmas ormán népes Budavárnak.
 És a Vértes csöndes kis lakának
 Tündérlánya, Szép Ilonka áll,
 S mosolygva látja, hogy találnak
 Itt egymásra költő és király.
 Ez az ő költője... Ez az ő királya,
 Kit vendégül látott ős Peterdi háza...
 S a király jött s állt a puszta házban,
 Ők nyugodnak örökös hazában!
 Am, ha hervadása liliomhullás volt,
 Itt imádott ifját fölélé
 S fényesebben hófehér szobornál
 Indul az ő dalnoka elé.

Az a művészi fogás, mely a költő emlékének kegyelettel áldozók csoportjában örökéletű alakjait is fölvonultatja, ismétlődik Takács Gedeon *Szép Ilonka koszorúja* c. hat nyolcsoros szakra terjedő versében (Magyar Szemle, 1900). Azzal kezdődik, hogy „Vértes alján, bükkök alján Virágos sír mozdul, Nem kísértet, bájos tündér kel ki a sírdombbul. Sír a fűnek, fű a fának Lelkendezve mondja: Ősz Peterdi unokája!... Tündérszép Ilona!“ Az inkább ihletformák miatt érdekes, naiv egyszerűségű versike szerint a holdfénynél tovalebbenő szellemárny (a Peterdi-ház romjait befutó) borostyánból font koszorújával fölkeresi a kerepesi temetőben nyugvó Vörösmarty sírját s haláljának e szavakkal ad kifejezést:

Híred, neved a holtat is
Izzó lángra hozza
És koszorút sírhalmadra
Én ne hoztam volna?
Nekem a — Te lantod adott
Halhatatlanságot,
Te meg viszont — tölem nyerjed
— Halhatatlanságod!

*

Ugyancsak a százados évfordulóra készült Erdélyi Zoltának *Vörösmarty ébredése* c. kis színdarabja, melyet 1900 dec. 1-én a nagyváradi Szigligeti-színházban a nagy közönségnek is bemutattak. A jelenetkezést illető tájékoztató azt mondja, hogy a cselekmény ideje 1900 dec. 1. Színhely: Székesfehérvárt a Vörösmarty-szobor körüli kis park. Éjjel. Változó holdvilág. A szövegből megtudjuk, hogy Vörösmarty szobra előtt megjelennek a nagy író legfőbb tisztelői s kifejezést adnak hálájuknak. A „költő“ a maga kis ibolyacsokrát teszi le a koszorúk közé, a Csongor társaságában érkező Tünde a tündérfa egy ágát helyezi el, Szép Ilonka pedig egy szál liliumot. Végül jön a Múzsza s — mikor a toronyóra tizenkettőt üt — a kezében levő palmaággal a szobor felé intve, egy órára életre kelti a nemzet halhatatlan énekesét. Vörösmarty ezután beszédbe ereszkedik élő pályatársával, aki (miről is beszélhetne másról) a költészet mostoha állapotán kesereg. Nagy elődje azonban a jobb jövő reményével biztatja s ezzel új erőt önt a csüggedőbe. A tizenégy nyomtatott lapra terjedő verses műből álljon itt a tárgyunk szempontjából figyelemre érdemes harmadik jelenet:

Szép Ilonka (andalogva jó balról. Kezében fehér lilium, haja lebontva, a szobor előtt megáll):

Szép Ilonka csöndes sírba szálltát
 Meg nem tudta volna írni más,
 Enekedből rám bűbája szállt át:
 Mindig újabb, s új föltámadás;
 Megháltam az erdei kis lakban
 S élek örök éltet örök dalban!

Tiszta szívű, deli ifjú szűznek
 Sőhajtása hányszor szállt felém!
 Égő könnyben, hamván földi tűznek
 Vesztett üdvöm újra föllelém!
 Legyen érte szűk jutalmad: hála,
 S Szép Ilonka hóliilium-eszála!

(A liliumot leteszi a koszorúk közé s el.)

Mint kevésbé jelentős, de idetartozó vonatkozás említhető meg, hogy az Új Idők 1902. évf.-ban *Románc a Vörösmarty-szoborról* címen egy tréfás tollrajz-sorozatot magyarázó vers jelent meg, mely szerint a Szózat költője szemlét tart a róla készült szobrok tervezetein. Nézegeti őket, de egyikkel sincs megelégedve. Ennek okát a Ligeti-féle terv láttára a következőkben adja meg: „Szép Ilonkák, Csongor-Tündék S te is itt vagy Vén cigányom; Minden hősöm testet öltött — Csak magamat nem találom.“ Ez az utalás jelentéktelensége dacára is jellemző bizonyossága annak, hogy a köztudat előtt a Vörösmarty-névtől fölidézett képzettömegben mily jelentős szerep jut az ismertetésünk kiindulópontjául vett történet hősének.

Az eddigiektől merőben eltérő képzettársító folyamat megindítójaként jut eléink a szóbanforgó mű és ennek eszményi alakja egy további, szíupadra szánt munkában, mely főképp annyiban egészen egyedülálló kísérlet, mert a nagy költő Perczel Etelka iránti vonzalmának részleteiben ismeretlen körülményeire próbál — a képzelet varázslámpájával — némi fényt deríteni. Makai Emilnek *Vörösmarty* c. „drámai költemény“-nek nevezett, harminc nyomtatott lapra terjedő egyfelvonásos színdarabjáról van szó. Az alábbi néhány sor ennek tárgyáról és cselekvénye menetéről óhajt tájékoztatni.

„Szín: A kastély kertje. A szín közepén árnyas diófa alatt gyeppad. Bár ős van már, még mindenütt sok a zöld lomb és a virág. — Első jelenet. Etelka (egyedül). (Etelka 19—20 éves leány, aranszőke hajjal. A diófa alatt a gyeppadon ül, kezében kis könyv, abból olvas:), 'És ha láttál szépen nőtt virágot'... stb., még öt sor. (Leteszi a könyvet az ölébe és maga elé tekint. A kastélyból csöndes zene hallik ki.)“

Szép Ilonka... Huga bánatomnak!
 Szomorú, szerelmes lányka te!
 Mindakettőnk kora gyásza, mondd csak
 Nem egy hulló csillag lángja-e?
 Hervadásod tükre az enyémekek!
 Nem, az én szívem se vár vigaszt!...
 Sírja az már egy halott reménynek! —
 Te királyt szerettél — én is azt!
 Vagy talán, mondd nem mindig király az,
 Kit szívünk ezer közül kiválaszt:
 Suttogó, bizalmas, drága szókra,
 Szerelemre, ölelésre, csókra!
 Jó és elhagy — mint hajnali álom.
 Szép Ilonka, költőd a királyom.

(„A zene elhal; Lilla megjelent a kastély erkélyén. Etelka olvassa, illetve — a harmadik sortól kezdve — betéve mondja tovább a verset“:) „A rövid, de gyötrő élet elfolyt'... stb. még öt sor. („Meredten bámul maga elé!“) A második jelenetben Lilla, Etelkának pártában maradt, előkelő rokona, meglepi ábrándozó hugát s vallatni kezdi szerelme tárgya felől. Etelka a sok gúnyos találgatást megúnva, „átszellemülve“ így írja körül álmai lovagját:

Az övé a képzelet hona
 És az álmoké. Bár homlokán
 Vert aranyból nincs is korona.
 Szárnyaló szó koronája
 Ő a gondolat királya.

Lilla e szavakból rögtön kitalálja, hogy az előbb olvasott könyv szerzője, Etelka öccsének házitanítója uralkodik hugának szívéen. Újból megkísérli a gúnyolódást, de a lány ez ellen tiltakozva, örök és szent köteléknek nevezi érzelmeit. Titkolt szerelme hevületében, izgatott képzelete folyton a kedvelt költemény alakjával foglalkozik, kinek megható történetében szinte a saját sorsát látja megörökítve. Szavakba foglalt lelki fölindulása ezt így adja tudtunkra:

Én is Szép Ilonka, mint te,
 Lesek kis lepkémre szinte!
 Tüskén-bokron át vadászom,
 Ágrul-ágra kergetem,
 S vadászomat, mint te, én is
 Szeretem és szeretem.

(„Megcsókolja a könyvet, aztán el.“)

Lilla megbotránkozva mondja el a darabban szereplő plébánosnak, hogy Etelka egy egyszerű nevelőbe s hozzá még versíróba szerelmes. Az egyházi férfiú védelmébe veszi a tehetséges ifjút s szép jövőt jósol neki, de azért megnyugtatta Lillát is, hogy ne aggódjék, a dolog nem fog tovább fejlődni, Vörösmarty az ő tanácsára el fogja hagyni a házat. A következő jelenetekben előbb egyedül, majd tanítványai társaságában látjuk a költőt s nyilatkozataiból megtudjuk, hogy fájó szívvel bár, de távozni fog. A gyerekek tartóztatják, a nevelő azonban ragaszkodik elhatározásához. Etelka is csatlakozik a kis csoport-hoz, majd magára marad a költővel, kit beszélgetés közben „Szép Ilonka királyá“-nak mond s egy kebléről letépett virág-szállal anyyira boldoggá tesz, hogy az már-már meginog. Ám közbelép a plébános, figyelmezteti az ifjút nagy nemzeti hivatására, mire az epizód véget ér, hogy helyet adjon a kevésbbé érzelmes, de annál ragyogóbb valóságnak. (A darab nagyobb nyilvánosság előtt való színrekerüléséről nincsenek adatok. Nem valószínű, hogy valamely színházban előadták volna, mert bár a kis dráma nem kegyeletsértő, a szereplők akkor még élő hozzátartozói aligha vették volna szívesen őseik egyéniségeinek ily természetű színpadi megvilágítását.)

*

A tárgyunk körébe vont feldolgozások között időrendben a legkésőbbiek egyike Szávay Gyula és Vágó Géza *Szép Ilonka* c. háromfelvonásos daljátéka, melyet Szabados Béla megzenésítésével 1906 okt. 20-án mutattak be a budapesti Királyszínházban. Fontos személye a műnek itt is: Mátyás király, aki egyszer mint Sólyom mester, majd mint Miklós diák vesz részt a cselekvény bonyolításában. Rajta kívül „az Aragon királykisasszony, — Peterdi, ősz nemes, — unokája, Szép Ilonka, — Marnó, udvari bolond, — a szép juhásznő, — Gábor, Peterdi hajduja, — Borbála, ennek felesége, — Sebő és Gerő, lantos deákok, — a cinkotai kántor, — egy tót család, — egy palóc

család, — magyar és olasz urak, hölgyek, katonák, búcsúsok stb.“ járulnak hozzá a valamelyest kiszélesített mese érdekessé tételéhez. A darabban lejátszódó esemény májusban történik Peterdi házatájékán. Mielőtt a függöny fölemelkednék, Mátyás király két lantos dcákja jelenik meg és zenekísérettel prológust mondanak. Bejelentik ebben, hogy az előadandó rege Mátyás korából egy ifjú királyról, meg egy fehér virágról fog szólni; az a rege lesz ez, melyet a távolban a Vértes vadonának bús lombjai susognak. Főkép a szerelmes ifjúságot fogja — úgy mond — érdekelni a dolog.

Mert nincs a földön és nincs az égen
Szébb istenség, mint a szerelem.
Ki érte hal meg, porából annak
Köves romok között rózsák fakadnak
S lelke regélni lám megjelen.

A forrásához lényegben híven ragaszkodó daljáték színpadi előadásáról az egykorú hírlapok nagy elismeréssel írnak. Mátyás szerepében Pálmay Ilka, Ilonkáéban Medgyaszay Vilma aratott zajos tapsokat. A zene, szöveg és játék egyformán részesei voltak a sikernek, melynek jelentőségét a bírálókat szerint fokozta az a körülmény, hogy a tetszés nemesebb érzésekből fakadó gyönyörűségnek volt hálás megnyilatkozása. Nem kerülte el a figyelmet az sem, hogy a szövegírók anyagukat azzal a kímélettel alakították, melyre őket Vörösmarty szelleme kötelezte. Találónan hangsúlyozzák a vállalkozás nehézségét, mikor rámutatnak arra, hogy a szerzők oly alakot vittek színpadra, kinek eszménye ott él mindnyájunk lelkében (Bud. Hírlap, 1906. 876.).

A darabot színrehozatala után még igen sokszor adták, de aztán a változó ízlés, meg divatosabb versenytársai ezt is arra a sorsra juttatták, mint rokontárgyú elődeit. Erre és a hasonló jelenségekre gondolva, úgy látszik, hogy Erődi Dániel főntebb érintett, félszázadnál is régibb panasza később sem évült el:

A szerteömlő külfaj árja
Minket lassanként elborít
Es sírva látjuk itt is, ott is,
Szent örökségünk romjait.

Vörösmarty híres költeménye utóéletének nyomozása közben megenlített érdemel még az a feltűnő jelenség, hogy e vers

nem adott annyi alkalmat parodisztikus utánköltésre, mint egyéb nagysikerű műnél tapasztalható. Az „Az Ojság“ 1923. évf.-ban közölt *Szép Drágító* c. tizenkét soros átírás („Az ügyész ül hosszú méla lesben, Vár felajzott nyílra drágítót“...) azt mutatja ugyan, hogy a torzításra hajlamos gúnyolódás nem hagyta felhasználatlanul Vörösmarty költeményét, de a kísérlet jelentéktelenségéből látható, hogy csak kevéssé aknáztta ki a maga céljaira. E tartózkodás mintha a kegyelet jele volna az eredetiben rejlő esztétikum iránt.

Ha már most — e még bizonyára teljesebbé is tehető — adalékismertetés végére érve, a kínálkozó szempontok alapján valamelyes összefoglaló tanulságot is óhajtanánk levonni, a vonatkozások nagy számán és változatosságán kívül főképen egy mozzanat volna hangsúlyozandó. Ez pedig nem más, miut az egész anyaggyűjteménynek az a fontossága, hogy tárgy-történeti érdekességén felül nyomatékos hirdetője egy irodalmi mű halhatatlanságának; hősnője sorsának nyelvi eszközökkel való tolmácsolása annyira lelkünkhez szól, hogy szinte egy örökéletű eszményképpel gazdagította tudatvilágunkat. Ez a tapasztalat azonban egyéb érv híján csak egyéni érzés; hogy általánosságban és valóban így áll a dolog, arra nézve a külső bizonyítékokat az irodalmi élet folytonosságának vizsgálata szolgáltatja. A látott adatok szerint a kutatás minden téren a főntebbi megállapítás helyességét igazolja.